

20. Яроменко Н. Голодомор в усній не казковій прозі // Література. Фольклор. Проблеми поетики: збірник наукових праць / Київський університет імені Тараса Шевченка, Філологічний факультет. – Київ, 2013 – Вип. 39. С. 231 – 242.

В статье предлагается историографический обзор отечественных исследований, посвященных фольклору голодомора 1932 - 1933 гг. Выделены ряд нерешенных и спорных вопросов по данной проблематике и предложены стратегии их выяснения.

Ключевые слова: голодомор, историография, фольклор, устная история.

УДК 81'373.7

ББК 81.2Укр-4я2

Н. І. Лісняк, кандидат філол. наук, доц. (Київ)

Абстрактні поняття «добро і «зло» у лемківських піснях

*У статті розкриваються способи репрезентації абстрактних понять «добро» і «зло», описується їх вербалізація через словесне втілення, простежується їх емоційне насичення та образність. Джерельною базою наших студій стали відомі друковані збірники лемківських пісень. У народнопоетичній творчості лемків домінують виступає спосіб опосередкованої маніфестації добра і зла, який полягає у тому, що усе позитивно оцінюється – це **добро**, а усе негативно оцінюється – **зло**. У статті зазначено, що поняття добра і зла своїми витокami сягають релігійних настанов, асоціативно пов'язаних з історією гріхопадіння. Поняття добра стосується позитивно конотованих сакральних образів, а поняття зла – негативно конотованих образів. З-поміж аналізованих пісенних текстів трапляються такі, що побудовані у формі моралізаторського навчання, життєвої мудрості, або як висновки-узагальнення. Морально-етичні категорії «добро» і «зло» є ідейним стрижнем усіх лемківських пісень.*

Ключові слова: вербалізатори понять «добро» і «зло»; позитивна, негативна оцінка; семантика; лексема; пісенна мова; конотований; метафоризація; експресія; антитеза.

In the article the ways of representation of abstract concepts «good» and «evil» are disclosed, their verbalization by the verbal embodiment are described, their emotional saturation and figurativeness are traced. The source base our studies have become the known printed collections of Lemko songs. In the works of Lemko folk the way of the mediated demonstration of the good and evil acts as a dominant, it means the all that estimated positive – it's good and all negative evaluative – evil. It's noted in the article the sources of concepts of good and evil reach to religions instructions, which are associatively connected with the history of the Fall. The concept of good relates to positively connoted sacral images, and the concept of evil – negatively connoted images. Among the analyzed texts there are songs that are built in the form of moralizing learning, wisdom or as summary-generalization. The moral and ethical categories of "good" and "evil" are the ideological core of all Lemko songs.

Key words: verbalizers of concepts of "good" and "evil"; positive, negative evaluation; semantics; lexeme; language of song; connoted; metaphORIZATION; expression; antithesis.

Постановка наукової проблеми та її значення. У фольклорній спадщині українців особливе місце займає пісенна творчість лемків. Вона розкриває специфіку їх світогляду, життя, побуту. Поетичне слово зафіксувало розвиток людського розуму. Пісенна лексика відображає філософські знання цієї етнографічної групи українського народу, вербалізує його дії, вчинки, стосунки, його почуття, оцінку, емоційний стан.

Лемківські народні пісні привертали і привертають увагу фольклористів, етнографів, мовознавців, з-поміж яких є і Володимир Гнатюк. Його записи стали справжньою скарбницею української народної творчості, на основі якої можна досліджувати й історію української мови, діалектологію, особливості поетичного слова.

Мовознавці-україністи сьогодні доволі активно вивчають мову, символіку народної пісні (С. Єрмоленко, В. Кононенко, Н. Данилюк). Низка наукових досліджень засвідчує, що народнопісенна мова становить специфічну художньо-естетичну систему, якій властива не лише образність, але й у якій розкривається ментальний світ української нації. С. Єрмоленко зазначає, що «весь текст народної пісні з його асоціативною недомовленістю, характерною народною філософією виступає своєрідним мовним знаком культури, зокрема культури моральної поведінки» [Єрмоленко 2007: 217]. У піснях проявляється унікальна мережа лінгвокультурологічних концептів, серед яких певне місце посідають абстрактні поняття «добро» і «зло». Джерельною базою наших студій обрано відомі збірники та власні записи.

Мета нашої розвідки – розкрити способи репрезентації понять «добро» і «зло» та висвітлити їх вербалізацію у пісенних текстах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Універсальними категоріями, які цілком охоплюють усю сферу морально-етичних устоїв людського буття, є категорії добра і зла. Ними визначається характер стосунків людей у суспільному житті. Дуже тісно ці категорії пов'язані з оцінними компонентами, які регламентують назагал людську діяльність, поведінку, соціальний статус. Це зумовлює різні способи репрезентації абстрактних понять добра і зла в художній мові. Одним зі способів виступає вербалізація цих понять через лексеми *добро*, *зло* та співвідносних з ними спільнокоренових одиниць. Цей спосіб варто розуміти як безпосередню репрезентацію вихідних понять. Але частіше у народнопісенній мові здійснюється другий спосіб – опосередкованої маніфестації категорій добра і зла. Суть його полягає у тому, що відтворюються певні дії, стосунки, поведінка тощо, які оцінюються позитивно або негативно. Усе, що має позитивну оцінку, сприймається як добро, а все, що оцінюється негативно, – як зло. У лемківських піснях спостерігаються обидва способи, причому другий спосіб, тобто опосередкованого представлення добра і зла, у лемків переважає. Це пояснюється прагматичним скеруванням пісень, ідейно-тематичний зміст яких пов'язаний із зображенням певних дій, стосунків, поведінки, бажань ліричних героїв через призму позитивного або негативного оцінювання. Як справедливо зазначає Н. Данилюк, «у текстах усної словесності... закріплено набуті знання і досвід поколінь» [Данилюк 2010: 105], які, безперечно спрямовані на виховання дітей, молоді (пор. приказки: «Там добре, де нас нема», «У своїм добрі всяк хазяїн», «Кожен клопоче, добра собі хоче»).

Нерідко у текстах лемківських пісень слова-поняття *добро*, *зло* не вживаються, однак наявність оцінного компонента опосередковано дає уявлення про позитивне чи негативне сприйняття. Так, позитивно оцінюється любов до рідного краю, домівки, до родини, віра в Бога, вірність у коханні, відданість справі і т. ін. (напр.: *Родимий краю, село родиме, / Вас вітаю, місця любими, / Зелені ниви, ліси, могили, / Щасливі з вами дні ми упили; Най учю ще раз рідний / Звук родимих слів*) [Співаночки мої 2009: 46–47]. І, навпаки, негативно оцінюються зрада, невірність, кривда, втрата домівки, втрата віри і т. ін. Особливо яскраво протиставлення позитивного й негативного простежується в оцінці якостей людини (напр.: *Не піду я з вами, з вами гусарями, / Бо я маю свого миленького / З чорними очами* [Співаночки мої 2009: 16]; *В неділю рано, як сонце сходить, / А мій миленький / Чистенький ходит* [Там само: 18] або *Муж нич не робит, лем все п'є* [Там само: 26]; *Наша Анця не робит, не робит* [Там само: 32]).

У лемківських піснях абстрактні поняття «добро», «зло» мають і словесне втілення. Так, вербалізаторами поняття добра виступає такий ряд одиниць: *доброта*, *доброть*, *добрий*, *добре* (*добрі*), *добротливий*. Незважаючи на те, що в текстах аналізованих пісень не трапляється іменник *добро*, усі одиниці представленого ряду і семантично, й формально тяжіють саме до нього. За словником добро – це передусім усе позитивне в житті людей, що відповідає їх інтересам, бажанням, мріям; благо; протилежне – лихо, зло [СУМ – 11, II, 1971: 323]. Це загальне значення у тому чи іншому обсязі транспонується в семантику одиниць – вербалізаторів. Витоки морально-етичних засад поняття добра лежать в релігійних уявленнях про сутність людського існування. Звідси добро споконвіку і насамперед осмислюється як домінантна, головна ознака Бога, його Сина Ісуса. Напр.: *Ти (Ісусе. – Авт.) добротою понад усіми синами, / І безконечна Твоя опіка над нами* [Антологія 2005: 23]. Тут прославляється доброта Божа, яка за силою свого прояву перевершує будь-яку людську доброту. По суті вона виступає мірилом універсалії добра. У піснях Христос характеризується за допомогою прикметника *добротливий*, який у контексті колядки всупереч словниковому тлумаченню реалізує унікальне значення – «такий, який несе добро в світ». Пор.: *Зволь, Христе добротливий, се нам дарити // І з Тобою в царстві Твоєм навіки жити* [Антологія 2005: 27]. Релігійні витоки поняття добра лежать в основі усталених вітальних формул на зразок *Добрий день, Добрий вечір, Добрий ранок* (пор. також: *Щедрий вечір, добрий вечір, / сам*

Синонько Божий [Там само: 45]). Попри «затертість» семантики слів у цих вітальних формулах, вони все ж таки позитивно конотовані. Пор.: *Пришов до корчми: «Добрий ден, люде», / Казали мі ніти з кониками на ніч, / Забив єм повісти дівчатку добраніч; Добра ночка, добра, дівчино надобна!* [Лемківські співанки 1961: 121].

Найбільш абстрактне значення властиве іменникам *доброта, доброть*. Пор.: *Ой, Боже, мій Боже, што ся набоженкам, / Коли я ся, коли, ей доброту дочекам* [Антологія 2005: 128]; – *Повідж мі, миленький, ци ты добрий? // Почкай, познаш доброть його, / Заплачеш, дівчино, все на нього. // Почкай, познаш доброть Янка, / Заплачеш, дівчино, на коханка* [Сьпіванки од Яворини 2006: 66]. У першому прикладі абстрактне поняття доброти практично охоплює все, що має позитивну оцінку. У другому – під цим поняттям розуміється прихильне, чутливе ставлення коханого до дівчини, завдяки чому семантика цієї лексеми суттєво звужується.

Нерідко у текстах лемківських співанок вживається прикметник *добрий*, який виступає номінацією широкого діапазону позитивних якостей людини: *Жено моя люба, жено моя добра* [Українські пісні з Лемківщини 1972: 340]; *Під молодим дубом трава зеленіцька, / Так при добрім мужі жена молодіцька* [Там само: 340]. Тут за допомогою вжитих демінутивів (*зеленіцька, молодіцька*) та зіставлення *дуб – чоловік* увиразнюється значення прикметника *добрий*. Поєднання цього прикметника з соматизмом *серце* дає усталене словосполучення *добре серце*, яке у словнику тлумачиться як доброзичливість, чуйність у ставленні до людей [СУМ-11, II, 1971: 322]. Це ж значення реалізується й у пісенному контексті: *Майте, хлопці, добре серце, / Возте же мя та й зацепте!* [Антологія 2005: 350].

У рядках *«Червена ружа, білий квіт, / Не буду добра за сім літ»* [Українські пісні з Лемківщини 1972: 127] прикметник *добра* виступає у функції складеного іменного присудка і назагал означає постійну ознаку, однак наявна частка *не* заперечує її цілковито, оскільки стоїть перед допоміжним дієсловом *буду*.

В аналізованих піснях доволі часто функціонує прислівник *добре*, який виражає позитивну семантику «правильно», «вдало», «успішно». Пор.: *Гей ти, коню, добре йдеш* [Антологія 2005: 150]; *Добре, кумцю, ти зробила, / Що не пішла в поле* [Там само: 154]; *Добре тому коса косит, / Кому мила їсти носит* [Там само: 428].

Діалектна форма прислівника *добре* – *добрі* вживається у текстах у сполучі з дієсловом *бути*, виражаючи інформацію «про успішний хід справ, сприятливе оточення» [СУМ – 11, II, 1971: 321]. Напр.: *Ой добрі було влони* [Там само: 277]; *Добрі в Гамериці, як иде робота* [Українські народні пісні з Лемківщини 1972: 339]; *Бо перше мі биво, / Барз мі добрі биво* [Співаночки мої 2009: 8]. Подібне спостерігається й у колісковій пісні, у якій прислівник *добрі*, поєднуючись із дієсловом *люляй* у наказовій формі, виражає значення «сприятливе оточення». Напр.: *Люляй же мі, люлю, вишу ти кошулю, / Вишу тобі зо дві, лем мі люляй добрі* [Лемківські співанки 1961: 52]. Зрідка прислівник *добрі* у сполученні з заперечною часткою і дієсловом має значення *недобре*, тобто *зле* (*Певно ти, дівчатко, добрі ся не чуєш, / Коли своє личко фарбами малюєш* [Лемківські співанки 1961: 148]).

За наявними морально-етичними нормами добру протиставляється зло. У словнику лексема *зло* тлумачиться так: 1. Що-небудь погане, *недобре*, протилежне – *добро*. 2. Несчасть, лихо, горе. 3. Почуття роздратування, гніву, досади; розлюченість [СУМ-11, III, 1972: 597]. В. Жайворонок зазначає, що зло споконвіку уособлювалося в лихих силах природи, в бісівстві, в недобрим людських вчинках [Жайворонок 2006: 248]. У пісенній мові вербалізаторами цього поняття виступають такі одиниці: *злий, злість, злобний, злосливий, злі, зле, розлостити, злоститися*. Як і *добро*, поняття *зло* своїми витоками сягає релігійних настанов, асоціативно пов'язаних з історією гріхопадіння. Логічно, що поняття *зла* приписується негативно конотованим сакральним образам. Насамперед це образ Ірода, який виступає втіленням вселенського зла. Напр.: *Ірода злосливий з того засмутився, / Що Цар предвічний на світ народився* [Антологія 2005: 20]; *Ірода злобного минули, / Та іншим шляхом повернули* [Там само: 34]. Прикметники *злосливий* і *злобний* сприймаються як

синоніми, які розрізняються відтінками значень: *злосливий* – сповнений зла, який виражає злість, а *злбний* – такий, що здійснює негативні дії. Водночас прикметник *злбний* в іншому контексті реалізує дещо видозмінене значення. Пор.: *Не пошкодить Христу злбне діло, / До Єгипту Він ся скрие ціло* [Антологія 2005: 31]. Тут спостерігається метафоризація лексеми *злбний* стосовно іменника *діло* з одночасною активізацією семантики «щось лихе», «погане».

Прикметник *злий* семантично співвідноситься з прикметником *поганий*: *Зла про тебе, миленький, віст* [Антологія 2005: 239]. Цей же прикметник у текстах пісень функціонує й у своїй узвичаєній семантиці, тобто зі значенням «недобрий, лихий», «сердитий». Напр.: *А мій миленький, злий, ще й п'яленький, / Каже си люльку подавать* [Антологія 2005:335]. У контекстах сакральної проблематики семантичне навантаження прикметника *злий*, що пов'язаний з хтонічним образом Ірода, підсилюється атрибутивним означенням, вираженим прикметником зі значенням надмірної міри ознаки *прелютій*: *Ірод злий і прелютій так розсердився, / Що володар предвічний тут народився* [Антологія 2005: 38]. Подекуди лексема *злий* виступає з предметним значенням, що підкреслюється синтаксичною позицією додатка. Напр.: *«Заваруй ня, Боже, од злого, / Од води великой, од мужа брідкого. / Од води великой, бо бим ся втопила, / Од мужа брідкого, бо бим ся ганьбила* [Антологія 2005: 186].

У цитованих рядках відбувається контекстуальне звуження абстрактної семантики аналізованої лексеми: семантично вона символізує нелюба («мужа брідкого»). Емоційна експресія цих рядків досягається формулою *прохання – звертання* до Бога, зосередженого у діалектному дієслові наказового способу *заваруй*, тобто *убережи*. Ця експресія підсилюється негативною символікою «води великої».

Іменник *злість* нам трапився лише в одній пісні «Виберайся, Марисю», де цим словом пов'язана як порада позбутися сердитого настрою, стану роздратування, так і запевнення про відсутність його у нареченої: *Виберайся, Марисю, вибери з нами, / Вишитки свої злости прилож каменями. // Ми то то дівчатко при собі ховали, / Але зме в ней злости ниякой не знали* [Антологія 2005: 94]. У формулі «свої злости прилож каменями» відчувається повчально-моралізаторське узагальнення життєвого досвіду. У цьому фразеологізмі доволі виразно маніфестується зміна статусу дівчини-нареченої, яка мусить змінити й свою поведінку.

Дієслова *злоститися, роззлоститися* означають дію з негативними наслідками, хоча на них увага не зосереджується. Важлива сама дія, а не те, що вона спричинює. Пор.: *На мя би-с ся роззлостила, / І мі би-с то учинила* [Українські пісні з Лемківщини 1972: 181]; *Не крич, не крич, моя жено, / Не злост же ся так* [Там само: 262].

Прислівник *зле*, діалектне *злі* виражає значення «погані умови, стан, які переважно є наслідком невдалого кохання або одруження». Напр.: *Нехай теє кождий знає, / Що з кохання зле биває* [Українські пісні з Лемківщини 1972: 127]; *Боже, Боже, як то зле, / Як любує, не возме* [Там само: 151]. Обидва приклади побудовані у формі моралізаторського повчання, житейської мудрості або як висновок-узагальнення. Звідси й частка *нехай*, а також делексикалізоване звертання до Бога. Інколи прислівник *злі* вживається одночасно із синонімом *недобрі*, створюючи градацію ознаки. Напр.: *Ой злі, недобрі – женитися треба. // Беру собі таку, не на мою дяку* [Українські пісні з Лемківщини 1972: 41]. Подекуди у піснях лексеми *добро* і *зло* функціонують у межах одного контексту, утворюючи розгорнуте протиставлення, іноді антитезу. Напр.: *Ой мі коло мами / Зле ци добре било* [Антологія 2005: 245]; *Вишиткім добрі, вишиткім добрі, / Лем мі злі, лем мі злі. // Вишитки мают фрайречки, / Лем я ні, лем я ні* [Українські пісні з Лемківщини 1972: 236]. Однак зазначене протиставлення проявляється лише в поверхневій структурі тексту. Глибинний же аналіз тексту засвідчує нейтралізацію цього протиставлення. Так, біля мами завжди добре, хоч могло бути по-різному.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, незважаючи на те, що в аналізованих текстах лексеми *добро* і *зло* вживаються не вельми часто, однак саме ці морально-етичні категорії є ідейним стрижнем усіх лемківських пісень. Тісно пов'язуючись

із оцінним значенням, ці категорії по суті наскрізно пронизують увесь пісенний спадок лемків. Те, про що йдеться у співанках, прямо чи опосередковано розподіляється на «добре» й «погане» та відповідно оцінюється позитивно або негативно. Навіть у жартівливих піснях, у яких, на перший погляд, не розглядається дихотомія *добро – зло*, все ж таки наявне чітко виражене осміювання саме негативних рис характеру, дій, вчинків, стосунків ліричних героїв. Зважаючи на те, що категорії добра і зла мають релігійно-філософську детермінованість, цілком логічно, що ідея добра пов'язана з позитивними сакральними образами Бога, Діви Марії, Ісуса Христа, тоді як зло приписується хтонічним образам Ірода, змія, тощо.

Перспектива наступних досліджень полягає у розробці лінгвістичних особливостей лемківської народнопоетичної творчості.

Література:

1. *Антологія 2005*: Антологія лемківської пісні / [упорядник М. Байко]. – Львів: Афіша, 2005. – 496 с.
2. *Данилюк 2010*: Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні [монографія] / Ніна Олексіївна Данилюк. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. – 512 с.
3. *Єрмоленко 2007*: Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд / С. Єрмоленко. – К., 2007. – 443 с.
4. *Жайворонок 2006*: Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. *Лемківські співанки 1961*: Лемківські співанки / [упорядник М. Соболевський]. – К.: Музична Україна, 1961. – 319 с.
6. *СУМ – 11 II, 1971*: Словник української мови: В 11-ти т. / За ред. І. К. Білодіда. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1971. – 550 с.
7. *СУМ – 11 III, 1972*: Словник української мови: В 11-ти т. / За ред. І. К. Білодіда. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1972. – 734 с.
8. *Співаночки мої 2009*: Співаночки мої: Українські пісні з Лемківщини у записах Надії Ферко. – Тернопіль: Лілея, 2009. – 72 с.
9. *Сьпіванки од Яворини 2006*: Сьпіванки од Яворини / [зб. пісень]. – Горлиці, 2006. – 160 с.
10. *Українські пісні з Лемківщини 1972*: Українські народні пісні з Лемківщини / Заг. ред. С. Грици. – К.: Музична Україна, 1972. – 403 с.

*В статтє раскрываються способы репрезентации абстрактных понятий «добро» и «зло», описывается их вербализация через словесное воплощение, прослеживается их эмоциональная насыщенность и образность. Источником наших исследований стали известные печатные сборники лемковских песен. В народнопоэтическом творчестве лемков доминантой является способ опосредованной манифестации добра и зла, который заключается в том, что все, что оценивается положительно – это **добро**, а все, что оценивается негативно, – **зло**. В статтє указано, что понятия добра и зла своими истоками уходят в религиозные напутствия, ассоциативно связанные с историей грехопадения. Понятия добра касаются положительно коннотированных сакральных образов, а понятия зла – негативно коннотированных образов. Среди анализированных песенных текстов попадают как построенные в форме морализаторского обучения, жизненной мудрости, так и в форме вывода-обобщения. Морально-этические категории «добро» и «зло» являются идейным стержнем всех лемковских песен.*

Ключевые слова: вербализаторы понятий «добро» и «зло»; положительная, негативная оценка; семантика; лексема; песенный язык; коннотированный; метафоризация; экспрессия; антитеза.